

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

PROVOZNĚ EKONOMICKÁ FAKULTA

Katedra statistiky

TEZE K DIPLOMOVÉ PRÁCI

Demografický vývoj v České republice v návaznosti na evropské a celosvětové trendy

Jméno autora:

Šárka Drbohlavová

Vedoucí diplomové práce:

Ing. Marie Prášilová, CSc.

© 2003

ÚVOD

Práce se zabývá demografickým vývojem České republiky v porovnání s vývojem v Polsku a Rakousku na konci 20. století a na začátku 21. století. Pohyb obyvatelstva stojí obecně v popředí zájmu nejen demografů, ale i politiků a ekonomů. Po roce 1989 došlo k demografickým změnám i ve východoevropských zemích. Zvláště v České republice dochází k poklesům sňatečnosti a porodnosti, i úmrtnosti, což vede ke stárnutí obyvatelstva. Proto se zpracovávají projekce obyvatelstva, které mohou být pro budoucí populační politiku směrodatné.

Cílem práce bylo analyzovat demografický vývoj v České republice a srovnat jej s demografickým vývojem v Polsku a Rakousku. Důraz byl kladen na vývoj celkového počtu obyvatel, porodnosti, úmrtnosti, přirozeného přírůstku, sňatečnosti a rozvodovosti. Podkladové údaje byly získány ze statistických ročenek České republiky, Polska a Rakouska a byly zpracovány pomocí analýzy časových řad včetně projekce vývoje vybraných demografických ukazatelů pomocí statistického softwarového programu STATISTICA 6.0.

CHARAKTERISTIKA SOUČASNÉ POPULACE

Odlišné politické, hospodářské, kulturní a sociální podmínky umožňují rozdílný vývoj obyvatelstva v jednotlivých zemích Evropy, a to i v případě tří středoevropských zemí, České republiky a Polska jako zástupců končícího "východoevropského" modelu demografického chování a Rakouska jako zástupce "západoevropského" modelu demografického chování. Rakousko patří k těm zemím, které si již druhým demografickým přechodem prošly, Polsko i Česká republika jím procházejí nyní.

Druhý demografický přechod je poměrně pomalý proces, který směřuje k poklesu intenzity sňatečnosti, jejího posunu do vyššího věku, snížení úrovně plodnosti, zvýšení průměrného věku matek a vzestupu podílu dětí narozených mimo manželství. Tak manželství a rodina musí bojovat o své "postavení" s několika konkurenty (seberealizace, cestování, nedostatek bytů, nízké příjmy mladých, růst životních nákladů a nákladů na založení rodiny, nedostatečná rodinná politika atd.) a stávají se jen jednou z mnoha variant cesty životem, anebo jsou časově odsunuty na pozdější dobu.

VYBRANÉ DEMOGRAFICKÉ UKAZATELE

1. PORODNOST

Prvním sledovaným ukazatelem byla porodnost. Vývoj porodnosti v České republice v 90. letech byl charakteristický prudkým poklesem, od roku 1990 po rok 2001 (o 30 %). V roce 2001 se narodilo 90 715 dětí, což je hodnota potvrzující spolu s hodnotou z předchozího roku předpoklad, že počty narozených by mohly dosahovat hranice 90 000 narozených díky nástupu silných ročníků žen narozených v druhé polovině 70. let do období nejvyšší intenzity plodnosti. Vývoj porodnosti v Polsku v 90. letech je také ve znamení poklesu, a to o 23 % (během let 1990 – 2001). I Rakousko sleduje stále klesající počet narozených, v roce 2001 to bylo 75 458, což je o 17 % méně než v roce 1990.

Dá se shrnout, že pokles počtu narozených nastal u všech zemí, nejvyšší byl zaznamenán v České republice a nejnižší v Rakousku. Vývoj v dalších třech letech předpokládá další pokles v Polsku i Rakousku, ale u nás mírný růst. Podobný vývoj jako počet narozených zaznamenala i hrubá míra porodnosti. Ve všech zemích došlo k poklesu, nejvíce v Polsku a nejméně v Rakousku, přesto se ale rodí na 1 000 obyvatel nejvíce dětí v Polsku a nejméně v České republice.

2. ÚMRTNOST

Druhým demografickým ukazatelem byla sledována úmrtnost obyvatelstva, která se ve všech sledovaných zemích postupně v 90. letech snižovala a jak naznačují odhady do roku 2004, bude se snižovat i nadále. Tento pokles je dán zlepšující se zdravotní péčí, její dostupností, přístupností moderních lékařských technologií a léčebných prostředků, zlepšováním sociálního prostředí atd. V roce 2001 zemřelo v České republice 107 755 lidí, což je 10,5 zemřelých na 1 000 obyvatel žijících v České republice, je to pokles o 16,6 % oproti roku 1990. Naproti tomu v Polsku v roce 2001 zemřelo 363 200 lidí, tedy hodnota 9,4 zemřelých na 1 000 obyvatel žijících v Polsku, je to pokles za 12 let jen o 6,9 %. Obdobně i v Rakousku byl zjištěn pokles jen o 9,9 %, v roce 2001 bylo napočítáno 74 767 zemřelých. Hrubá míra úmrtnosti je v Rakousku na srovnatelné úrovni s Polskem, tj. 9,3 ‰.

Překvapivě odlišný vývoj úmrtnosti České republiky a Polska, je podložen vývojem celkového počtu zemřelých a hrubé míry úmrtnosti. Vliv podobných nedávných historických událostí a podobného demografického vývoje lze vysledovat ve vývoji dalšího ukazatele, naděje na dožití. Zatímco v "západoevropském" Rakousku se hodnoty pohybují ve výši 75,9 let u mužů a 81,7 let u žen, v případě České republiky a Polska je to jen 72,1 a 70,2 let u mužů a jen 78,5 a 78,4 let u žen. Jisté je, že tyto hodnoty byly na začátku 90. let o mnoho nižší a jejich navýšení se pohybovalo v rozmezí 3 - 6 %, v případě Rakouska došlo k růstu jen o 3 - 4,5 %.

3. CELKOVÝ POČET OBYVATEL

S předchozími dvěma ukazateli souvisí další sledovaný ukazatel, celkový počet obyvatel. Nejlidnatější je Polsko (přes 38,5 milionů obyvatel), pak následuje Česká republika (přes 10,2 milionů) a nakonec Rakousko s 8 miliony. Vývoj celkového počtu obyvatel byl v těchto zemích odlišný, zatímco u nás byl trend klesající (vyjma let 1992 – 1994), v Polsku, resp. Rakousku počet obyvatel stále rostl až do roku 1998, resp. 2000. Této skutečnosti nasvědčuje i 1,4% pokles počtu obyvatel v České republice, 1,2% růst v Polsku a 3,9% růst v Rakousku v roce 2001 oproti roku 1990. Prognózy počtu obyvatel naznačují, že do roku 2004 počet obyvatel v těchto všech zemích bude klesat.

4. PŘIROZENÝ PŘÍRŮSTEK

Další ukazatel, přirozený přírůstek, je určen vývojem počtu narozených a počtu zemřelých. Pokud počet narozených přesahuje počet zemřelých, dá se hovořit o přírůstku. To je případ Polska a Rakouska, které si zachovávají kladné hodnoty, i když neustále se snižující. České země od roku 1994 vykazují vyšší počet zemřelých než narozených. Je zřejmé, že to tak bude i v budoucnu. Tento úbytek nevyrovná ani zvyšující se migrační přírůstek. Se vstupem do evropských struktur se předpokládá, že naše země se cizincům více otevře. Celkový přírůstek tak zůstane nadále záporný a bude se pravděpodobně více zvyšovat. Prognózy pro polské země a rakouské země odhadují také další pokles přírůstku a navíc v případě Polska dokonce úbytek.

5. SŇATEČNOST

Další podkapitola sledovala vývoj sňatečnosti. I v tomto případě je vidět odlišný vývoj Polska a České republiky, který je ale více dán katolickým založením polské společnosti. U všech tří zemí je vidět pokles počtu sezdáných dvojic, nejvyšší pokles za období 12 let vykazuje právě Česká republika (o 42,4 %), Polsko jen pokles o 23,6 %, stejně tak i Rakousko o 24,3 %.

Podobný vývoj má i relativní ukazatel hrubá míra sňatečnosti. V roce 2001 připadalo na 1 000 obyvatel v ČR 5,12 sňatků (v roce 1990 dokonce 8,78), Polsko zaznamenalo pokles jen z hodnoty 6,69 sňatků na 1 000 obyvatel na 5,05 a Rakousko pokles z 5,85 na 4,26. Z těchto výsledků a z prognóz je jisté, že na pokles počtu sňatků působí změny ve společnosti, zejména změny postojů a chování mladých lidí.

6. ROZVODOVOST

I poslední zkoumaný ukazatel, rozvodovost, odhalil rozdílný vývoj u daných států. Za období od roku 1990 do roku 2001 došlo v českých zemích k růstu i poklesu počtu rozvodů, ale počet rozvodů byl v roce 2001 na nižší úrovni než v roce 1990 (o 1,5 %). Polsko prošlo podobným vývojem, ale celkový počet rozvodů v roce 2001 oproti roku 1990 vzrostl o 5,6 %. Rakousko zaznamenalo také růst a pokles, ale počet rozvodů v roce 2001 se zvýšil o obrovských 26,4 % oproti roku 1990.

Přes tyto údaje ale platí, že na 1 000 obyvatel je nejvíce rozvedených dvojic právě v České republice (3,09 v roce 2001) a nejméně v Polsku (1,17 v roce 2001), což je dáno tradičním katolickým zaměřením polských obyvatel. Česká republika je jednou z nejhorších zemí v Evropě v porovnání počtu sňatků a počtu rozvodů v daném roce. Tak zvaný index rozvodovosti říká, že v roce 2001 se rozvedlo na 100 sňatků 60,3 manželství, v Polsku je to jen 23,2 rozvodů na 100 sňatků v daném roce 2001 a v Rakousku 60,2 (tato vysoká hodnota byla zjištěna až v roce 2001, v předchozích letech se hodnota pohybovala do výše 50 rozvodů na 100 sňatků, naproti tomu v České republice jde o dlouhodobý trend). Zajímavý je i odhad počtu rozvodů na další tři období, pro české země se předpokládá pokles počtu rozvodů a pro polské a rakouské další růst.

ZÁVĚR

Zjištěné výsledky ukazují na to, že se Česká republika spolu s Polskem přiblížily k zemím, v nichž funguje "západoevropský" model reprodukčního chování, jako v případě Rakouska. Toto přiblížení ale probíhá rychleji a dramatičtěji, než se měnilo demografické chování západoevropských zemí. Toto nové demografické chování se projevuje v poklesu počtu narozených i zemřelých, postupném poklesu celkového stavu obyvatel, prodlužování naděje na dožití, snižujícím se počtu uzavíraných manželství, rostoucím věku novomanželů i prvorodiček atd. Všechny tyto jevy mají v podstatě za následek stárnutí populace a její ubývání.

Předpovědi několika organizací (ČSÚ, OSN, Přírodovědecká fakulta UK) naznačují, že právě Česká republika, co se týče ubývání počtu obyvatel, je na tom z evropských zemí nejhůře. Někteří demografové předpovídají, že má mít Česká republika za 50 let méně než 8,4 milionů obyvatel, někteří dokonce hovoří o 7,9 milionech.

Stárnutí obyvatel se zřejmě nedá již zcela zabránit, ale přesto ho lze omezit vhodnou penzijní, sociální, zdravotní, vzdělávací, populační a migrační politikou. Migrace nabývá právě v současnosti velkého významu. Demografové i politici do ní vkládají velké naděje, měla by vyřešit nejen problém stárnoucího obyvatelstva, ale i s tím spojené problémy v oblasti důchodového zabezpečení i nedostatek pracovních sil, s kterým se uvažuje v budoucích letech.